

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

અમદાવાદ ખાતે ગુજરાતની ઉચ્ચ અદાલતમાં

૨૦૦૯ની વિશેષ ફોજદારી અરજી (કવોશિંગ) નંબર ૩૭૭

મંજૂરી અને સહી માટે:

માનનીય શ્રી.ન્યાયમૂર્તિ સી. એલ. સોની

૧	શું સ્થાનિક અખબારોના પત્રકારોને ચુકાદો જોવાની મંજૂરી આપવામાં આવી શકે છે?	
૨	પત્રકારને સોંપવામાં આવે કે નહીં?	
૩	શું માન. ન્યાયમૂર્તિ ચુકાદાની વાજબી નકલ જોવા માંગે છે?	
૪	શું આ કેસમાં ભારતના બંધારણના અર્થઘટન અથવા તે હેઠળ કરવામાં આવેલા કોઈપણ આદેશ અંગે કાયદાના નોંધપાત્ર પ્રશ્નનો સમાવેશ થાય છે?	

સવજીભાઈ પરસોત્તમભાઈ કગથરા અરજદાર (ઓ)

વિરુદ્ધ

ગુજરાત રાજ્ય & ૧. સામાવાળા (ઓ)

ઉપસ્થિતિ:

અરજદાર (ઓ) નંબર ૧ તરફે વકીલ શ્રી એસ. કે. પટેલ,
પ્રતિવાદી (ઓ) નંબર ૨ તરફે શ્રી રાકેશ આર પટેલ, એપીપી
પ્રતિવાદી (ઓ) નંબર ૧ તરફે આપવામાં આવેલ રુલ

કોરમ:માનનીય શ્રી.ન્યાયમૂર્તિ સી. એલ. સોની

તારીખ:૧૦/૦૨/૨૦૧૭

મૌખિક ચુકાદો

૧. ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ દાખલ કરાયેલી પ્રસ્તુત અરજીના ફકરા નંબર ૪૮ માં કરવામાં આવેલી દાદ નીચે મુજબ છે:

A. આ અરજી દાખલ કરવી;

B. રિટ ઓફ મેન્ડેમસ અથવા અન્ય કોઈ યોગ્ય રિટ, હુકમ કે નિર્દેશ જારી કરી, સામાવાળા રાજ્ય સરકારને આ કેસમાં સામેલ મુદ્દા પર યોગ્ય માર્ગદર્શિકા બનાવવા અને તે દ્વારા સંબંધિત અધિકારીઓની જવાબદારી નક્કી કરવા તથા આવી માર્ગદર્શિકા કે પરિપત્રની નકલ ગુજરાત રાજ્યના તમામ પોલીસ સ્ટેશનો અને તમામ જિલ્લા કલેક્ટરશ્રીઓને તેના અસરકારક અમલીકરણ માટે મોકલી આપવાનો આદેશ આપવા કૃપા કરવી;

C. અરજદારને ખોટી રીતે ફસાવવાના સમગ્ર બનાવ અને અરજદારની કારકિર્દી બગાડવામાં રાજ્યના અધિકારીઓએ ભજવેલી ભૂમિકા અંગે તપાસ યોજવા માટે રાજ્ય સરકારને યોગ્ય રિટ, હુકમ કે નિર્દેશ જારી કરવા કૃપા કરવી;

D. મૌલિક અધિકારોનું સ્થાપિત ઉદ્ધંધન, માનસિક ત્રાસ, માનસિક વ્યથા, સામાજિક પ્રતિષ્ઠાને થયેલ નુકસાન અને અરજદાર તથા તેમના પરિવારના સભ્યોની રાજકીય કારકિર્દીને થયેલા નુકસાન બદલ ન્યાયના હિતમાં અરજદાર અને તેમના પરિવારના સભ્યોને રૂ. ૫૦ લાખનું વળતર આપવાનો રિટ ઓફ મેન્ડેમસ અથવા અન્ય કોઈ યોગ્ય રિટ, હુકમ કે નિર્દેશ જારી કરી આ અરજી મંજૂર કરવી;

E. આ કેસની હકીકતો અને સંજોગોમાં ન્યાયના હિતમાં યોગ્ય જણાય તેવી અન્ય અને વધુ રાહત આપવી.

૨. ઉપર જણાવેલી દાદ માંગવા પાછળનો મુખ્ય આધાર એ છે કે અરજદારને જામનગર જિલ્લાના ધ્રોલ-જોડિયા પોલીસ સ્ટેશનમાં ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ ની કલમ ૩૦૭, ૪૫૨, ૫૦૪, ૫૦૬(૨) અને ૩૪ તેમજ અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ (અત્યાચાર નિવારણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૮ ની કલમ ૩(૨)(૫) અને ૩(૧) (૧૦) હેઠળ નોંધાયેલા ગુના સી.આર. નંબર ૧-૧૧૩/૧૯૯૦ ના ફોજદારી કેસમાં દ્વેષપૂર્વક ફસાવવામાં આવ્યા હતા. અરજીમાં એવું નિવેદન કરવામાં આવ્યું છે કે અરજદારને જ્યારે ખોટી રીતે આ ગુનાઓમાં ફસાવવામાં આવ્યા, ત્યારથી જ અરજદારે ચોક્કસ વિનંતી સાથે યોગ્ય તપાસ માટે રજૂઆત કરી હતી કે તેમની સામે આ ખોટો કેસ ઊભો કરવામાં આવ્યો છે તેની તપાસ કરવામાં આવે. વધુમાં એવું પણ જણાવાયું છે કે ફોજદારી કેસમાં ખોટી રીતે ફસાવ્યા બાદ અરજદારે કેસની કાર્યવાહી (ટ્રાયલ) નો સામનો કરવો પડ્યો હતો, જેનું અંતિમ પરિણામ અરજદાર નિર્દોષ છૂટવામાં આવ્યું હતું અને એવું તારણ આપ્યું હતું કે અરજદાર સામે ઘડી કાઢવામાં આવેલા ફોજદારી કેસમાં તેમને ખોટી રીતે ફસાવવામાં આવ્યા હતા. નિર્દોષ છૂટકારાના આવા હુકમ સામે આ અદાલત સમક્ષ અપીલ કરવામાં આવી હતી, પરંતુ અપીલ ફગાવી દેવામાં આવી હતી અને આ અદાલતની ડિવિઝન બેંચ દ્વારા નિર્દોષ છૂટકારાના હુકમને બહાલ રાખવામાં આવ્યો હતો.

૩. અરજદાર તરફથી ઉપસ્થિત વિદ્વાન એડવોકેટ શ્રી એસ.કે. પટેલે રજૂઆત કરી હતી કે અરજદાર સામે કરાયેલા દ્વેષપૂર્ણ અભિયોગને કારણે અરજદારના મૂળભૂત અધિકારોનું ઘોર ઉલ્લંઘન થયું હતું. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે નીચલી અદાલતે નિર્દોષ છૂટકારાનો ચુકાદો આપતી વખતે એવું તારણ આપ્યું છે કે અરજદારને ફોજદારી કેસમાં ખોટી રીતે ફસાવવામાં આવ્યા હતા. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે નીચલી અદાલતે નિર્દોષ છૂટકારાના હુકમમાં એ બાબતની નોંધ લીધી છે કે પોલીસે સાચા સાક્ષીઓના નિવેદનો નોંધ્યા ન

હતા અને ખોટા ફોજદારી કેસને વધુ ગંભીર બનાવવાના ઇરાદાપૂર્વકના હેતુથી ખોટી દિશામાં તપાસ કરવામાં આવી હતી, જેના દ્વારા અરજદારની સ્વતંત્રતા તેમજ સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ ઉપલબ્ધ ગૌરવપૂર્ણ જીવન જીવવાના અધિકારનું ઉલ્લંઘન થયું હતું. તેથી, અરજદાર આ વર્તમાન અરજીમાં માંગ્યા મુજબ રાજ્ય સરકાર પાસેથી વળતર મેળવવા માટે હકદાર બન્યા છે. તેમણે 'ડો. મહેમૂદ નૈયર આઝમ વિરુદ્ધ ફત્તીસગઢ રાજ્ય' (AIR ૨૦૧૨ SC ૨૫૭૩) અને 'નિલાબતી બહેરા વિરુદ્ધ ઓરિસ્સા રાજ્ય' (AIR ૧૯૯૩ SC ૧૯૬૦) ના કેસમાં આપેલા ચુકાદાઓ પર આધાર રાખ્યો હતો. શ્રી પટેલે રજૂઆત કરી હતી કે આ અરજીમાં વળતરનો દાવો કરવા માટે નિર્દોષ છુટકારાના હુકમમાં નોંધાયેલું તારણ એ માત્ર એકમાત્ર આધાર નથી, પરંતુ તેમના મૂળભૂત અધિકારોનું ઘોર ઉલ્લંઘન થયું હતું તે દર્શાવવા માટેનું એક વધારાનું પરિબળ છે. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે એફ.આઈ.આર. નોંધાયા પછી જ શરૂઆતથી જ અરજદારે રજૂઆતો કરી હતી અને નિર્દેશ કર્યો હતો કે અરજદારને ફોજદારી કેસમાં ખોટી રીતે ફસાવવામાં આવ્યા છે અને આવી રજૂઆતો પર ઉચ્ચ અધિકારીઓને તપાસ સોંપવાના હુકમો કરવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ દુર્ભાગ્યવશ તેનું કોઈ ફળદાયી પરિણામ આવ્યું ન હતું. તેમણે એ પણ રજૂઆત કરી હતી કે રાજ્ય સરકારે વધુ તપાસ માટે ડી.એસ.પી. ને સૂચના આપી હતી, પરંતુ રાજ્ય સરકારને ખોટો અહેવાલ આપવામાં આવ્યો હતો કે ચાર્જશીટ ફાઇલ કરી દેવામાં આવી છે. આમ, શરૂઆતથી જ પોલીસ સત્તાવાળાઓ દ્વારા સાચી હકીકત સુધી પહોંચવા માટે નહીં, પરંતુ અરજદાર કોઈપણ રીતે આ ખોટા ફોજદારી કેસ સંબંધિત કેસની કાર્યવાહીનો સામનો કરે તે માટેના કેન્દ્રિત પ્રયાસો કરવામાં આવ્યા હતા. તેમના દ્વારા આગળ એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે રાજકીય વૈમનસ્યના કારણે ખોટી ફરિયાદ નોંધાવવામાં આવી હતી, અને ગૃહ વિભાગની કચેરીમાંથી સંબંધિત ફાઇલ નાશ પામી હોવાનું કહેવાયું હતું; તેમજ અરજદારે માત્ર સરપંચના પદ પરથી મોકુફી (સસ્પેન્શન) ભોગવવી પડી ન હતી, પરંતુ ૧૦ દિવસ જેલમાં ધકેલાઈ રહેવું પડ્યું હતું.

આમ, માત્ર અરજદારના મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન થવા ઉપરાંત સમાજમાં તેમની પ્રતિષ્ઠા પણ ખંડિત થઈ હતી.

૪. વિદ્વાન એડિશનલ પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર શ્રી રાકેશ પટેલે રજૂઆત કરી હતી કે નીચલી અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દોષ છુટકારાના ચુકાદા પરથી સ્પષ્ટપણે જણાય છે કે અરજદાર અને અન્ય અસરોપીઓને શંકાનો લાભ આપીને નિર્દોષ છોડી મૂકવામાં આવ્યા હતા. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે નીચલી અદાલતે ક્યાંય એવું તારણ નોંધ્યું નથી કે પોલીસની કામગીરીમાં કોઈ બર્બરતા કે કૂરતા હતી જેથી અરજદારના કોઈ મૂળભૂત અધિકારનો ભંગ થયો હોય, કે એવું પણ નોંધ્યું નથી કે પોલીસે અરજદારને ફોજદારી કેસમાં ખોટી રીતે સાંકળ્યા હતા. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે આ એવો કેસ ન હતો કે જેમાં કોઈને ઈજા થઈ ન હોય, પરંતુ પ્રોસિક્યુશનના સાક્ષીઓની જુબાનીઓમાં વિરોધાભાસ હોવાના કારણે અરજદારને શંકાનો લાભ આપીને મુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે નીચલી અદાલતે ક્યાંય એવું નથી નોંધ્યું કે પોલીસ સત્તાવાળાઓએ અરજદારને ખોટા ગુનાઓમાં ફસાવ્યા હતા. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે ફરિયાદી દ્વારા નોંધાવવામાં આવેલી ફરિયાદના કારણે પોલીસે કથિત ગુનાઓની તપાસ કરવી જરૂરી હતી અને તપાસ દરમિયાન જો કોઈ ખામી રહી ગઈ હોય અથવા કેટલાક સાક્ષીઓને બોલાવી શકાયા ન હોય, તો રાજ્ય સરકારને અરજદારને વળતર ચૂકવવા માટે જવાબદાર ઠેરવી શકાય નહીં. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે આ વળતર પોલીસ કસ્ટડીમાં કોઈ અપમાન કે ટોર્ચર (યાતના) માટે માંગવામાં આવ્યું નથી, પરંતુ નીચલી અદાલત દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા નિર્દોષ છુટકારાના હુકમના આધારે માંગવામાં આવ્યું હોવાથી, જાહેર કાયદાના ઉપાય હેઠળ અરજદાર વળતર મેળવવા માટે હકદાર બની શકે નહીં.

૫. બંને પક્ષોના વિદ્વાન એડવોકેટોને સાંભળ્યા પછી, અદાલત માને છે કે અરજી ખાનગી અધિકારો અંગેની ફરિયાદો દર્શાવતી હોવાથી, ફકરા નંબર ૪૮-B માં કરવામાં આવેલી દાદ ધ્યાને લેવાની જરૂર નથી. તેવી જ રીતે, અરજદાર સામે નોંધાયેલી એફ.આઈ.આર. ના સંબંધમાં કેસ ચાલ્યો હતો અને સંબંધિત અદાલતે પુરાવાના મૂલ્યાંકનના આધારે નિર્દોષ છુટકારાનો ચુકાદો આપ્યો હોવાથી, ફકરા નંબર ૪૮-C માં રહેલી દાદ ગ્રાહ્ય રાખી શકાય નહીં. ત્યાર બાદ, અરજદાર અને તેમના પરિવારના સભ્યોના કથિત મૂળભૂત અધિકારોના ઉલ્લંઘન બદલ અને કથિત હેરાનગતિ, માનસિક વ્યથા, સામાજિક પ્રતિષ્ઠાને થયેલા નુકસાન તથા અરજદાર અને તેમના પરિવારના સભ્યોની રાજકીય કારકિર્દીને થયેલા નુકસાન બદલ રૂ. ૫૦ લાખનું વળતર મેળવવા માટેની નિર્દેશની દાદ બાકી રહે છે.

૬. અરજદાર દ્વારા કરવામાં આવેલા વળતરના દાવા પર વિચારણા કરતા પહેલા, અદાલત અરજદારના એડવોકેટ શ્રી પટેલ દ્વારા રજૂ કરાયેલા બે ચુકાદાઓ અને નાગરિકના મૂળભૂત અધિકારોના ઉલ્લંઘનના આધારે વળતર આપવાના મુદ્દા પરના અન્ય કેટલાક ચુકાદાઓનો સંદર્ભ આપવો યોગ્ય માને છે.

૭. 'નિલાબતી બહેરા' (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતે નામદાર જસ્ટિસ વર્મા મારફતે બોલતા ફકરા નંબર ૩૦ થી ૩૪ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું અને અવલોકન કર્યું છે:

"૩૦. એ સ્વયંસ્પષ્ટ છે કે દોષિતો, કેદીઓ કે કાચા કામના કેદીઓ અનુરોધે ૨૧ હેઠળના તેમના મૂળભૂત અધિકારોથી વંચિત થતા નથી અને માત્ર એવા જ નિયંત્રણો, જે કાયદા દ્વારા મંજૂર થયેલ હોય, તે જ આ વ્યક્તિઓ દ્વારા મૂળભૂત અધિકારના ઉપભોગ પર મૂકી શકાય છે. રાજ્યની એ ફરજ છે કે નાગરિક તેની કસ્ટડીમાં હોય ત્યારે કાયદા અનુસાર સિવાય નાગરિકના જીવવાના અપરિહાર્ય

અધિકારનું કોઈ ઉદ્ધંધન ન થાય. સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ દ્વારા બાંધધરી આપવામાં આવેલો કિંમતી અધિકાર દોષિતો, કાચા કામના કેદીઓ કે કસ્ટડીમાં રહેલા અન્ય કેદીઓને કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા સિવાય નકારી શકાય નહીં. કસ્ટડીમાં રહેલો નાગરિક તેના જીવવાના અધિકારથી વંચિત ન થાય તે સુનિશ્ચિત કરવાની પોલીસ અથવા જેલ સત્તાવાળાઓ પર મોટી જવાબદારી છે. તેમની સ્વતંત્રતા કુદરતી રીતે જ તેમના કેદ થવાના તથ્યથી મર્યાદિત થઈ જાય છે અને તેથી તેમની પાસે બચેલી મર્યાદિત સ્વતંત્રતામાં તેમનો રસ વધુ મૂલ્યવાન હોય છે. રાજ્ય તરફથી સંભાળ રાખવાની ક્ષમતા કડક છે અને તેમાં કોઈ અપવાદને સ્થાન નથી. જો પોલીસ કસ્ટડીમાં રહેલી વ્યક્તિ કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા સિવાય તેના જીવનથી વંચિત થાય છે, તો ખોટું કરનાર જવાબદાર છે અને રાજ્ય ઉત્તરદાયી છે. હું ન્યાયમૂર્તિ વર્મા સાથે સહમત છું કે આવા કિસ્સાઓમાં "સાર્વભૌમ ક્ષમ્યતા" નો બચાવ રાજ્ય માટે ઉપલબ્ધ નથી અને શ્રી અલતાફ અહેમદ પ્રત્યે ન્યાય ખાતર એ નોંધવું જોઈએ કે તેમણે પણ આવો કોઈ બચાવ રજૂ કર્યો ન હતો.

૩૧. ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ બાંધધરી આપેલા અધિકારોના ભંગ અથવા અતિક્રમણ માટે કસ્ટોડિયલ કેથના ભોગ બનનારના વારસદારોને રાહત આપવાનો ઉદ્દેશ કરતા, રાજ્યના નુકસાનકારક કૃત્ય માટે નુકસાનીનો દાવો કરવા માટે તેમને સિવિલ સૂટના સામાન્ય ઉપાય તરફ વાળવા એટલું જ પૂરતું નથી, કારણ કે ખાનગી કાયદામાં તે ઉપાય પીડિત પક્ષ માટે ચોક્કસ ઉપલબ્ધ છે. સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળના અપરિહાર્ય અધિકારના ઉદ્ધંધનની ફરિયાદ કરનાર નાગરિકને એવું કહી શકાય નહીં કે જીવવાના મૂળભૂત

અધિકારના સ્થાપિત ભંગ માટે, તે રિટ સત્તાધિકારનો ઉપયોગ કરતી અદાલતો પાસેથી જાહેર કાયદા હેઠળ કોઈ રાહત મેળવી શકતો નથી. જાહેર કાયદાની કાર્યવાહીનો પ્રાથમિક સ્ત્રોત પરમાધિકાર રિટ્સ માંથી આવે છે અને તેથી, અદાલતોએ કાયદાના શાસનનું જતન અને રક્ષણ કરવાના હેતુથી પરિસ્થિતિ અનુસાર તેને ઢાળીને જાહેર કાયદામાં રાહત આપવા માટે 'નવા સાધનો' વિકસાવવાના રહે છે. ૧૯૪૯ માં "કાયદા હેઠળ સ્વતંત્રતા" શીર્ષક હેઠળ તેમના પ્રથમ હેમલિન વ્યાખ્યાનનો અંત લાવતાં લોર્ડ ડેનિંગે તેમની પોતાની શૈલીમાં ચેતવણી આપી હતી:

"કોઈ એવું માની ન શકે કે કારોબારી ક્યારેય એવા પાપો આચરશે નહીં જે આપણા બધામાં સામાન્ય છે. તમે ખાતરી રાખી શકો છો કે તેઓ ક્યારેક એવી વસ્તુઓ કરશે જે તેમણે ન કરવી જોઈએ; અને એવી વસ્તુઓ નહીં કરે જે તેમણે કરવી જોઈએ. પરંતુ જો અને જ્યારે તેનાથી આપણામાંથી કોઈને અસહ્ય નુકસાન ભોગવવું પડે, તો તેનો ઉપાય શું છે? આપણી વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા સુરક્ષિત કરવાની આપણી પ્રક્રિયા કાર્યક્ષમ છે, પરંતુ સત્તાના દુરુપયોગને રોકવાની આપણી પ્રક્રિયા કાર્યક્ષમ નથી. જે રીતે કોલસો મેળવવા માટે હવે ત્રિકમ અને પાવડો યોગ્ય નથી, તે જ રીતે નવા યુગમાં સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે મેન્ડેમસ, સર્ટિઓરરી અને કેસ પરની કાર્યવાહી યોગ્ય નથી. તેમને નવા અને અદ્યતન તંત્ર દ્વારા, ઘોષણાઓ, મનાઈહુકમો અને બેદરકારી માટેની કાર્યવાહી દ્વારા બદલવા જ જોઈએ... આ સંસદ માટેનું કામ નથી..... અદાલતોએ આ કરવું જ પડશે. આગળ રહેલા તમામ મહાન કાર્યોમાં આ સૌથી મહાન છે. યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે તો કારોબારીની નવી સત્તાઓ કલ્યાણકારી રાજ્ય તરફ દોરી જાય છે; પરંતુ તેનો દુરુપયોગ થાય તો તે સરમુખત્યારશાહી રાજ્ય તરફ દોરી જાય છે. આ દેશમાં આવું ક્યારેય થવા દેવું જોઈએ નહીં."

૩૨. પીડિતને માત્ર સિવિલ લો માં ઉપલબ્ધ ઉપાયો તરફ વાળવાનો જૂનો સિદ્ધાંત નાગરિકોના અપરિહાર્ય અધિકારોના રક્ષક અને બાંધધરી આપનાર તરીકે અદાલતોની ભૂમિકાને ખૂબ મર્યાદિત કરે છે. નાગરિકોની સામાજિક આકાંક્ષાઓને સંતોષવાની અદાલતોની ફરજ છે કારણ કે અદાલતો અને કાયદો લોકો માટે છે અને તેમની આકાંક્ષાઓને પ્રતિસાદ આપે તેવી અપેક્ષા રાજ્યમાં આવે છે."

"૩૩. જાહેર કાયદાની કાર્યવાહીઓ એ ખાનગી કાયદાની કાર્યવાહીઓ કરતાં અલગ હેતુ સારે છે. સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ બાંધધરી આપવામાં આવેલા અપરિહાર્ય અધિકારના સ્થાપિત અતિક્રમણ માટે, આ અદાલત દ્વારા અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ અથવા વડા અદાલતો દ્વારા અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની કાર્યવાહીમાં દંડકીય નુકસાની તરીકે નાણાકીય વળતરની રાહત એ જાહેર કાયદા હેઠળ ઉપલબ્ધ એક ઉપાય છે અને તે નાગરિકના બાંધધરી આપેલા મૂળભૂત અને અપરિહાર્ય અધિકારોના ભંગ માટે સખત જવાબદારી પર આધારિત છે. જાહેર કાયદાનો હેતુ માત્ર જાહેર સત્તાને સભ્ય બનાવવાનો નથી પરંતુ નાગરિકોને એ આશ્વાસન આપવાનો પણ છે કે તેઓ એવી કાનૂની વ્યવસ્થા હેઠળ જીવે છે જે તેમના હિતોનું રક્ષણ કરવા અને તેમના અધિકારોનું જતન કરવાનો ધ્યેય ધરાવે છે. તેથી, જ્યારે અદાલત મૂળભૂત અધિકારોના અમલ અથવા રક્ષણ માંગતી સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૨ અથવા ૨૨૬ હેઠળની કાર્યવાહીમાં "વળતર" આપવાની રાહત ઘડે છે, ત્યારે તે ખોટું કરનારને દંડિત કરીને અને નાગરિકના મૂળભૂત અધિકારોનું રક્ષણ કરવાની પોતાની જાહેર ફરજમાં નિષ્ફળ ગયેલા રાજ્ય પર જાહેર ભૂલની જવાબદારી નક્કી કરીને જાહેર કાયદા હેઠળ તેમ કરે છે. આવા કિસ્સાઓમાં વળતરની ચુકવણીને, ખાનગી કાયદા હેઠળ નુકસાની માટેના

સિવિલ કેસમાં સામાન્ય રીતે સમજવામાં આવે છે તેમ નથી સમજવાની, પરંતુ નાગરિકના મૂળભૂત અધિકારોનું રક્ષણ ન કરવાની જાહેર ફરજના ભંગના કારણે થયેલા અન્યાય માટે જાહેર કાયદા હેઠળ 'નાણાકીય સુધારો' કરવાનો હુકમ આપીને રાહત આપવાના વ્યાપક અર્થમાં સમજવાની છે. આ વળતર એ ખોટું કરનાર સામે તેની જાહેર કાયદાની ફરજના ભંગ બદલ આપવામાં આવતા 'દંડકીય નુકસાની' ના સ્વરૂપમાં છે અને તે પીડિત પક્ષને સક્ષમ સત્તાધિકારીતા ધરાવતી અદાલતમાં દાવો દાખલ કરીને અપકૃત્ય આધારિત કાર્યવાહીમાં ખાનગી કાયદા હેઠળ વળતર મેળવવા અથવા/અને દંડકીય કાયદા હેઠળ ગુનેગાર સામે કાર્યવાહી કરવાના ઉપલબ્ધ અધિકારોથી સ્વતંત્ર છે.

૩૪. નાગરિકની નાગરિક સ્વતંત્રતાના રક્ષક હોવાના નાતે, આ અદાલત અને વડા અદાલતો પાસે માત્ર સત્તા અને ક્ષેત્રાધિકાર જ નથી પરંતુ સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૨ અને ૨૨૬ હેઠળના પોતાના ક્ષેત્રાધિકારનો ઉપયોગ કરીને એવા પીડિત અથવા પીડિતના વારસદારને રાહત આપવાની એક નૈતિક ફરજ પણ છે કે જેના ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળના મૂળભૂત અધિકારોનું ઘોર અતિક્રમણ થયાનું સ્થાપિત થયું હોય; અને તે માટે રાજ્યના અધિકારીઓ દ્વારા નાગરિકના મૂળભૂત અધિકારોને થયેલા નુકસાનની ભરપાઈ કરવા માટે રાજ્યને આદેશ આપી શકાય છે, પછી ભલે નાગરિક પાસે સિવિલ સૂટ કે ફોજદારી કાર્યવાહીનો ઉપાય કરવાનો અધિકાર ઉપલબ્ધ હોય. અલબત્ત, રાજ્ય પાસે કાયદા અનુસાર યોગ્ય કાર્યવાહી દ્વારા ખોટું કરનાર સામે નુકસાનભરપાઈ મેળવવાનો અને શક્ય હોય તેવા પગલાં લેવાનો અધિકાર છે. ચોક્કસપણે, અનુચ્છેદ ૩૨ અથવા ૨૨૬ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને રાહત ત્યારે જ

આપવામાં આવશે જ્યારે નાગરિકના મૂળભૂત અધિકારોનું અતિક્રમણ થયું હોય તે સ્થાપિત થાય અને કેસની હકીકતો અને સંજોગોમાં અદાલત દ્વારા અન્ય કોઈ યોગ્ય નિવારણ શક્ય ન હોય. 'રુદુલ શાહ વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય અને અન્ય' [૧૯૮૩] ૩ SCR ૫૦૮ થી શરૂ થતી કાનૂની શ્રેણીમાં આ અદાલતના નિર્ણયોએ, સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૨ અથવા ૨૨૬ હેઠળ દાખલ કરાયેલી અરજીઓની કાર્યવાહીમાં, નાગરિક કાયદા હેઠળ પીડિત પક્ષને ઉપલબ્ધ અધિકારો હોવા છતાં, મૂળભૂત અધિકારોથી વંચિત રહેલા પીડિતોને નાણાકીય રાહત આપી હતી જ્યાં અદાલતોને લાગ્યું કે આવી રાહત આપવી ન્યાયી છે. ખોટું કરનારને શિક્ષા કરવી એ એક સુદૃઢ નીતિ છે અને એ જ ભાવનાથી અદાલતોએ પોતાના રિટ ક્ષેત્રાધિકારનો ઉપયોગ કરીને પીડિતોને વળતર આપીને રાહત ઘડી કાઢી છે. એમ કરતી વખતે અદાલતો માત્ર અરજદાર અને સામાવાળાના હિતોને જ નહીં પરંતુ સમગ્ર જનતાના હિતોને પણ ધ્યાનમાં લે છે જેથી કરીને જાહેર સંસ્થાઓ કે અધિકારીઓ ગેરકાયદેસર રીતે વર્તે નહીં અને તેમની જાહેર ફરજો યોગ્ય રીતે બજાવે, ખાસ કરીને જ્યાં અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ નાગરિકના મૂળભૂત અધિકારનો પ્રશ્ન હોય. કાયદો વિકાસની પ્રક્રિયામાં છે અને આ પ્રક્રિયા માટે અલગ જાહેર કાયદાની પ્રક્રિયાઓ તેમજ જાહેર કાયદાના સિદ્ધાંતો વિકસાવવાની જરૂરિયાત ઊભી થાય છે. એવી પરિસ્થિતિઓની ઓળખ કરવી જરૂરી બની શકે છે કે જ્યાં અલગ કાર્યવાહી અને સિદ્ધાંતો લાગુ પડે છે અને અદાલતોએ મક્કમતાથી પરંતુ ચોક્કસ માત્રામાં સાવચેતી અને સ્વ-સંયમ સાથે કામ કરવું પડશે, રખેને અનુચ્છેદ ૩૨ અથવા ૨૨૬ હેઠળની કાર્યવાહીનો ઉપયોગ ખાનગી કાયદામાં સિવિલ દાવાના છુપા વિકલ્પ તરીકે દુરુપયોગ ન થાય. આમાંથી કેટલીક પરિસ્થિતિઓ આ અદાલત દ્વારા ન્યાયમૂર્તિ વર્મા દ્વારા ટાંકવામાં આવેલા કેસોમાં ઓળખવામાં આવી છે."

૮. સદર કેસમાં, તારીખ ૧૪.૦૯.૧૯૯૮ ના રોજ નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતને મોકલવામાં આવેલા એક પત્રને, અરજદારના ૨૨ વર્ષના પુત્રના પોલીસ કસ્ટડીમાં થયેલા મૃત્યુના પરિણામે કરવામાં આવેલા વળતરના દાવાની નક્કી કરવા માટે, સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની રિટ અરજી તરીકે ગણવામાં આવ્યો હતો.

૯. 'ડો. મહેમૂદ નૈયર આઝમ' (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતે ફકરા નંબર ૩૬ થી ૪૦ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું અને અવલોકન કર્યું છે:

"૩૬. ઉપરોક્ત ચર્ચા પરથી, શંકાને કોઈ સ્થાન નથી કે કસ્ટડીમાં રહેલા કોઈ આરોપી સાથે એવું વર્તન કરવામાં આવે જે અપમાન અને માનસિક આઘાત પહોંચાડે છે, તો તે માનવ ગૌરવની વિભાવનાને નુકસાન પહોંચાડે છે. કાયદાની ભવ્યતા કાયદા દ્વારા શાસિત સમાજમાં નાગરિકના ગૌરવનું રક્ષણ કરે છે. એ ભૂલવું ન જોઈએ કે કલ્યાણકારી રાજ્ય કાયદાના શાસન દ્વારા સંચાલિત થાય છે જે સર્વોચ્ચ છે. એડવર્ડ ગિબન દ્વારા કહેવામાં આવ્યું છે કે "કોઈ રાષ્ટ્રના કાયદા તેના ઇતિહાસનો સૌથી શિક્ષાપ્રદ હિસ્સો બનાવે છે." દેશના જૈવિક કાયદા તરીકે સંવિધાને ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ વ્યક્તિના અધિકારો વિશે અદાલતના વિવિધ નિર્ણયોમાં એક જીવંત સજીવની જેમ પોતાની જાતને બહુવિધ રીતે પ્રગટ કરી છે. જ્યારે નાગરિક અધિકારો ક્યારેક સત્તાધીશો દ્વારા કચડવામાં આવે છે અથવા પાછળ ધકેલાય છે, ત્યારે તેનો પ્રત્યાઘાત હોવો જ જોઈએ અને જ્યારે આ પ્રત્યાઘાત થાય છે, ત્યારે સંવિધાનનો અનુચ્છેદ ૨૧ રક્ષક તરીકે કાર્યમાં આવે છે. એટલા માટે જ, 'નંદિની સતપથી વિરુદ્ધ પી. એલ. દાણી' માં જણાવ્યા મુજબ, ગુનાના તપાસનીશ પાસે ધીરજ અને ખંતના ગુણો હોવા જરૂરી છે.

૩૭. 'દિલ્હી જ્યુડિશિયલ સર્વિસીસ એસોસિએશન વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય' ના કેસમાં, પોલીસની ભૂમિકા અંગે વિચારણા કરતી વખતે, આ અદાલતે પોલીસ દ્વારા વધુ પડતા બળપ્રયોગની સખત નિંદા કરી હતી અને નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:—

"પોલીસનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય ગુનેગારોને પકડવાનો, ગુનાઓની તપાસ કરવાનો અને અદાલતો સમક્ષ તેમની સામે કેસ ચલાવવાનો છે તેમજ ગુના થતા અટકાવવાનો અને સૌથી વધીને નાગરિકોના જીવન અને મિલકતનું રક્ષણ કરવા માટે કાયદો અને વ્યવસ્થા સુનિશ્ચિત કરવાનો છે. કાયદો પોલીસને ગુનેગાર પ્રત્યે સંપૂર્ણપણે ન્યાયી રહેવાનો આદેશ આપે છે અને મેજિસ્ટ્રેસીએ ગુનેગારને નિષ્પક્ષ તપાસ અને નિષ્પક્ષ સુનાવણી સુનિશ્ચિત કરવાની હોય છે. મેજિસ્ટ્રેસી અને પોલીસનો હેતુ અને ઉદ્દેશ્ય એકબીજાના પૂરક છે. એ કમનસીબી છે કે આપણા સંવિધાનના ૪૦ વર્ષ પછી પણ આ ઉદ્દેશ્યો અપૂર્ણ રહ્યા છે. કાયદો અને વ્યવસ્થાની પરિસ્થિતિ નિપટવામાં પોલીસ અધિકારીઓના વિચલનો અને પોલીસના દુરુપયોગો આ અદાલત તેમજ અન્ય અદાલતો તરફથી પ્રતિકૂળ ટિપ્પણીઓનો વિષય બન્યા છે પરંતુ તે તેના પર કોઈ સુધારાત્મક અસર કરવામાં નિષ્ફળ ગયા છે. પોલીસ પાસે અદાલતમાંથી ધરપકડ વોરંટ મેળવ્યા વગર પણ વ્યક્તિની ધરપકડ કરવાની સત્તા છે. આ સત્તાની વ્યાપકતા પોલીસ પર એક જવાબદારી લાદે છે અને તેણે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ, જેમ કે આ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે જો કોઈ વ્યક્તિની ગુના માટે ધરપકડ કરવામાં આવે તો તેના બંધારણીય અને મૂળભૂત અધિકારોનું ભંગ થવું જોઈએ નહીં."

૩૮. એ જણાવવું અનિવાર્ય છે કે પોલીસ સત્તાવાળાઓએ એ યાદ રાખવું પવિત્ર ફરજ છે કે કસ્ટડીમાં રહેલો નાગરિક સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળના તેના મૂળભૂત

અધિકારથી વંચિત થતો નથી. લાદવામાં આવેલા નિયંત્રણોને કાયદાની મંજૂરી છે જેના દ્વારા તેના મૂળભૂત અધિકારનો ભોગ મર્યાદિત થાય છે પરંતુ તેના પાયાના માનવ અધિકારો નષ્ટ થતા નથી કે જેથી પોલીસ અધિકારીઓ તેની સાથે અમાનવીય વર્તન કરી શકે. તેનાથી વિપરીત, તેઓ તેના માનવ અધિકારોનું રક્ષણ કરવા અને તમામ પ્રકારના અત્યાચારોને રોકવા માટે બંધાયેલા છે. અમે ઉમેરી શકીએ છીએ કે સંતુલન જાળવવું પડશે અને, આ સંદર્ભમાં, આપણે 'ડી. કે. બાસુ' (AIR ૧૯૮૭ SC ૬૧૦) (ઉપરોક્ત) માંથી એક ફકરો ઉપયોગી રીતે ટાંકી શકીએ છીએ:—

"એ વાત ના પાડી શકાય તેમ નથી કે વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાએ રાજ્યની સુરક્ષા આગળ નમતું જોખવું જ પડશે. વિવિધ કાયદાઓ હેઠળ નિર્ધારિત વિવિધ પરિસ્થિતિઓમાં રાજ્યની સુરક્ષાના હિતમાં વ્યક્તિઓને અટકાયતમાં લેવાનો અધિકાર અદાલતો દ્વારા માન્ય રાખવામાં આવ્યો છે. રાષ્ટ્રના હિતમાં અટકાયતીઓ, ગુનેગારો કે અરેસ્ટ કરાયેલા લોકોની પૂછપરછ કરવાનો અધિકાર, વ્યક્તિની સક્ષમ સ્વતંત્રતાના અધિકાર કરતાં પ્રાથમિકતા ધરાવવો જોઈએ. જો કે, રાજ્યની કાર્યવાહી "યોગ્ય, ન્યાયી અને નિષ્પક્ષ" હોવી જોઈએ. કોઈપણ પ્રકારની માહિતી કઢાવવા માટે કોઈપણ પ્રકારની યાતનાનો ઉપયોગ 'યોગ્ય કે ન્યાયી કે નિષ્પક્ષ' રહેશે નહીં અને તેથી, અનુચ્છેદ ૨૧ માટે અપમાનજનક હોવાથી અસ્વીકાર્ય રહેશે. આવા ગુનાના શંકાસ્પદ વ્યક્તિની પૂછપરછ કાયદાની જોગવાઈઓ અનુસાર નક્કી કરાયેલી વૈજ્ઞાનિક અને સતત પૂછપરછ દ્વારા જ થવી જોઈએ. માહિતી મેળવવા, કબૂલાત કરાવવા કે તેના સાથીદારો, હથિયારો વગેરે વિશે જાણકારી મેળવવાના હેતુથી તેને યાતના આપી શકાય નહીં અથવા થર્ડ ડિગ્રી પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરી શકાય નહીં અથવા તેને મારી નાખી શકાય નહીં. તેનો બંધારણીય અધિકાર કાયદા દ્વારા મંજૂર કરાયેલી રીતે જ ઘટાડી શકાય છે, જો કે

બાબતોની પ્રકૃતિ મુજબ સામાન્ય ગુનેગારની સરખામણીમાં આવી વ્યક્તિની પૂછપરછની પદ્ધતિમાં ગુણાત્મક તફાવત હશે."

૩૯. પ્રસ્તુત કેસમાં, અપીલકર્તાને કસ્ટડીમાં હોવા દરમિયાન એક પ્લેકાર્ડ (પાટિયું) પકડવાની ફરજ પાડવામાં આવી હતી જેમાં નિંદનીય ભાષા લખેલી હતી. આ પ્લેકાર્ડ સાથે તેમનો ફોટો પાડવામાં આવ્યો હતો અને તે ફોટો જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો. ૭ મા સામાવાળા દ્વારા મહેસૂલી કાર્યવાહીમાં પણ તે ફાઇલ કરવામાં આવ્યો હતો. વડા અદાલતે નોંધ્યું છે કે રાજ્યના સક્ષમ સત્તાધિકારીએ તપાસ હાથ ધરી હતી અને દોષિત અધિકારીઓને ગુનેગાર ઠેરવ્યા હતા. વડા અદાલતે અપીલકર્તાની તરફેણમાં તારણો નોંધ્યા હતા પરંતુ તેમને સંબંધિત સત્તાવાળાઓને રજૂઆત કરવા માટે છોડી દીધા હતા. આ અદાલતે, જેમ કે અગાઉ દર્શાવવામાં આવ્યું છે, રાજ્યને યોગ્ય રીતે બાબતનો ઉકેલ લાવવાની તક આપી હતી પરંતુ તેણે રજૂઆત ફગાવી દીધી હતી અને જણાવ્યું હતું કે આ બદનક્ષીનો કેસ નથી. અમે તુરંત સ્પષ્ટ કરવા માંગીએ છીએ કે આઈ.પી.સી. ની કલમ ૪૯૯ હેઠળ દર્શાવેલ બદનક્ષી સાથે અમને કોઈ લેવાદેવા નથી. કાયદાના શાસન દ્વારા શાસિત અને જ્યાં સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ ને પવિત્ર ગણવામાં આવે છે તેવા દેશમાં નાગરિકના ગૌરવ અને સામાજિક પ્રતિષ્ઠાને કેવી રીતે અસર પહોંચાડવામાં આવી છે તેની સાથે જ અમને ખરેખર લેવાદેવા છે.

૪૦. અમે જે રીતે સમજીએ છીએ તેમ, રેકૉર્ડ પર આવેલી સ્વીકૃત હકીકતો પરથી, અપીલકર્તાનું અપમાન કરવામાં આવ્યું છે. આપું વર્તન મૂળભૂત રીતે અમાનવીય છે અને માનસિક આઘાત પહોંચાડે છે. "કાપ્લાન અને સેડોકના મનોચિકિત્સાનો સારાંશ" માં યાતના વિશે ચર્ચા કરતી વખતે, વિદ્વાન લેખકોએ જણાવ્યું છે કે એક માનવ દ્વારા બીજા

માનવને આપવામાં આવતી ઈરાદાપૂર્વકની શારીરિક અને માનસિક યાતના લાગણીશીલ રીતે એટલી નુકસાનકારક અસરો કરી શકે છે જે યુદ્ધ અને અન્ય પ્રકારના આઘાતોમાં જોવા મળતી અસરો જેટલી જ અથવા કદાચ તેનાથી પણ વધુ ખરાબ હોઈ શકે છે. કોઈપણ માનસિક યાતના અથવા માનસિક પીડા આપે છે. જીવનના કોઈપણ તબક્કે માનસિક યાતના તેનો ભારે બોજ વહન કરી શકે છે અને પીડિત પર ભયાનક અસરો છોડી શકે છે. આ ઈજા અસુરક્ષા, અસહાયતાની લાગણી પેદા કરે છે અને તેનો આત્મસન્માન ધીમે ધીમે ક્ષીણ થતો જાય છે. અમે આ પાસાઓનો સંદર્ભ માત્ર એ હાઈલાઈટ કરવા માટે આપ્યો છે કે પ્રસ્તુત કેસમાં, પોલીસ સત્તાવાળાઓએ કદાચ કોઈ પ્રકારનો વિકૃત આનંદ મેળવવા અથવા "કોઈને ખુશ કરવા" માટે અપીલકર્તા સાથે આપું વર્તન કર્યું હતું. એ ભૂલવું ન જોઈએ કે જ્યારે ગૌરવ હણાય છે, ત્યારે જીવનનો શ્વાસ વિસ્મૃતિમાં સરી પડે છે. કાયદાના શાસનથી ચાલતા સમાજમાં જ્યાં માનવતા એક લેસર બીમની જેમ હોવી જોઈએ, જેવું કે આપણા કરુણાપૂર્ણ સંવિધાને ભારપૂર્વક દર્શાવ્યું છે, પોલીસ સત્તાવાળાઓ તેને વિભાજિત અને છિન્નભિન્ન કરવાની સત્તા કે શક્તિ દર્શાવી શકે નહીં. જ્યારે તેઓ આવો માર્ગ અપનાવે છે, ત્યારે કાયદો મૌક દર્શક બનીને બેસી શકે નહીં. જેમ કે 'જેનિસન વિરુદ્ધ બેકર' માં સ્પષ્ટપણે કહેવામાં આવ્યું છે:—

"જેઓ કાયદાનો અનાદર કરે છે તેઓ મુક્તપણે ફરે છે, અને જેઓ તેના રક્ષણની માંગ કરે છે તેઓ આશા ગુમાવી દે છે, ત્યારે કાયદાને લાચાર બનીને બેસી રહેતો જોઈ શકાય નહીં."

૧૦. ઉપરોક્ત કેસમાં, પોલીસે અરજદાર પર કસ્ટોડિયલ ટોર્ચર (કસ્ટડીમાં યાતના) આચર્યું હોવાના આધારે મૂળભૂત અધિકારોના ઉદ્વંધન બદલ વળતર માંગવામાં આવ્યું હતું.

૧૧. 'સુબે સિંઘ વિરુદ્ધ હરિયાણા રાજ્ય', (૨૦૦૬) ૩ SCC ૧૭૮ માં રિપોર્ટ થયેલ

કેસમાં, સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળના તેમના મૂળભૂત અધિકારોના ઉલ્લંઘન માટે જાહેર કાયદાના ઉપાય તરીકે સદર કેસના અરજદાર અને તેમના પરિવારના સભ્યોને કેસની હકીકતો અને સંજોગોમાં વળતર આપી શકાય કે કેમ તે પ્રશ્નની તપાસ કરતી વખતે, નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતે ફકરા નંબર ૩૧, ૩૮ થી ૪૭, ૫૦ અને ૫૧ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું અને અવલોકન કર્યું છે:

૩૧. જોકે ગેરકાયદેસર અટકાયત અને કસ્ટોડિયલ ટોર્ચરને અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ બાંધધરી આપેલા જીવન અને સ્વતંત્રતાના મૂળભૂત અધિકારોના ભંગ તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી હતી, શરૂઆતમાં, અનુચ્છેદ ૩૨ અથવા ૨૨૬ હેઠળની રિટ અરજીઓમાં માત્ર નીચેની રાહતો જ આપવામાં આવતી હતી:

(a) જો ફરિયાદ ગેરકાયદેસર અટકાયતની હોય તો અટકાયત કરાયેલ વ્યક્તિને મુક્ત કરવાનો નિર્દેશ.

(b) સંબંધિત સરકારને તપાસ હાથ ધરવા અને ઉલ્લંઘન માટે જવાબદાર અધિકારીઓ સામે પગલાં લેવાનો નિર્દેશ.

(c) જો સંબંધિત વિભાગ દ્વારા કરાયેલી તપાસ અથવા લેવાયેલા પગલાં સંતોષકારક ન જણાય, તો કોઈ સ્વતંત્ર એજન્સી, સામાન્ય રીતે સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન (CBI) દ્વારા તપાસનો આદેશ આપવો.

અપકૃત્યના કાયદા હેઠળના ખાનગી કાયદાના ઉપાય ઉપરાંત, સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ માં સમાવિષ્ટ મૂળભૂત અધિકારોના ઉલ્લંઘન માટે જાહેર કાયદાના ઉપાય તરીકે વળતર આપવાનો સિદ્ધાંત છેલ્લા અઢી દાયકામાં વિકસાવવામાં આવ્યો હતો.

૩૮. આથી હવે એ સુસ્થાપિત થયેલું છે કે જાહેર સેવક દ્વારા અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળના મૂળભૂત અધિકારના સ્થાપિત અતિક્રમણના નિવારણ માટે રાજ્ય સામે વળતર આપવું એ એક યોગ્ય અને અસરકારક ઉપાય છે. જો કે, વળતરની રકમ દરેક કેસની હકીકતો અને સંજોગો પર આધારિત રહેશે. (જાહેર કાયદાના ઉપાય તરીકે) આપું વળતર આપવાથી પીડિત વ્યક્તિ સિવિલ કોર્ટમાં, અપકૃત્યમાં ખાનગી કાયદાના ઉપાયના અમલમાં વધારાનું વળતર માંગવામાં કે ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતા (CrPC) ની કલમ ૩૫૭ હેઠળ ફોજદારી અદાલત વળતરનો આદેશ આપે તેમાં કોઈ બાધા આવશે નહીં.

"૩૯. આ બાબત આપણને પછીના પ્રશ્ન તરફ લઈ જાય છે કે શું ગેરકાયદે અટકાયત અથવા કસ્ટોડિયલ હિંસાનો આક્ષેપ હોય તેવા અનુચ્છેદ ૨૧ ના દરેક ઉલ્લંઘન માટે અનુચ્છેદ ૩૨/૩૨૬ હેઠળ વળતર આપવું જોઈએ કે કેમ.

શું અનુચ્છેદ ૨૧ ના દરેક ઉલ્લંઘન માટે વળતર આપવું જોઈએ:

૪૦. 'એમ.સી. મહેતા વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા' માં આ અદાલતની બંધારણીય બેંચે અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની અરજીમાં વળતર આપી શકાય કે કેમ તે પ્રશ્નની વિચારણા કરતી વખતે આ મુજબ અવલોકન કર્યું હતું: (SCC પૃષ્ઠ ૪૦૮-૦૯, ફકરો ૭) "તેથી, આપણે એ ઠરાવવું જ જોઈએ કે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિને જાણાય કે તેના મૂળભૂત અધિકારનું ઉલ્લંઘન થયું છે ત્યારે તેને મદદ કરવામાં અનુચ્છેદ ૩૨ શક્તિહીન નથી. તે પરિસ્થિતિમાં તે અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ ઉપચારાત્મક સહાય મેળવી શકે છે. આવી ઉપચારાત્મક રાહત આપવાની અદાલતની સત્તામાં યોગ્ય કિસ્સાઓમાં વળતર આપવાની સત્તાનો સમાવેશ થઈ શકે છે. આપણે જાણીજોઈને 'યોગ્ય કિસ્સાઓમાં' શબ્દોનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છીએ કારણ કે આપણે એ સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ કે ઉલ્લંઘન કરનાર દ્વારા મૂળભૂત

અધિકારનો ભંગ કરવામાં આવ્યો હોય તેવા દરેક કિસ્સામાં અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની અરજીમાં અદાલત દ્વારા વળતર આપવામાં આવશે નહીં. મૂળભૂત અધિકારનું અતિક્રમણ ઘોર અને સ્પષ્ટ હોવું જોઈએ, એટલે કે અખંડનીય અને પ્રથમ દર્શનીય રીતે આશ્ચર્યજનક હોવું જોઈએ અને કાં તો આવું અતિક્રમણ મોટા પાયે મોટી સંખ્યામાં વ્યક્તિઓના મૂળભૂત અધિકારોને અસર કરતું હોવું જોઈએ, અથવા તેમની ગરીબી કે અસમર્થતા અથવા સામાજિક કે આર્થિક રીતે વંચિત પરિસ્થિતિના કારણે આવું અતિક્રમણ અન્યાયી અથવા અતિશય કઠોર કે દમનકારી જણાતું હોવું જોઈએ કે જેથી અતિક્રમણથી અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓને સિવિલ કોર્ટમાં કાર્યવાહી શરૂ કરવા અને ચલાવવા માટે ફરજ પાડી શકાય. સામાન્ય રીતે, ચોક્કસપણે, અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની અરજીનો ઉપયોગ સિવિલ કોર્ટની સામાન્ય પ્રક્રિયા દ્વારા મૂળભૂત અધિકારના અતિક્રમણ બદલ વળતર મેળવવાના અધિકારના અમલ માટેના વિકલ્પ તરીકે થવો જોઈએ નહીં. અમે ઉપર દર્શાવેલી પ્રકૃતિના અપવાદરૂપ કિસ્સાઓમાં જ અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની અરજીમાં વળતર આપી શકાય. ... જો આપણે આ અદાલત દ્વારા વળતર આપવામાં આવ્યું હોય તેવા કિસ્સાઓનું હકીકતલક્ષી પૃથક્કરણ કરીએ, તો આપણને જણાશે કે તમામ કિસ્સાઓમાં, અતિક્રમણની હકીકત સ્પષ્ટ અને અખંડનીય હતી, ઉદ્ધંધન ઘોર હતું અને તેની તીવ્રતા અદાલતના વિવેકને આંચકો આપે તેવી હતી અને જેના મૂળભૂત અધિકારનું ઉદ્ધંધન થયું હતું તે વ્યક્તિને વળતર મેળવવા માટે સિવિલ કોર્ટમાં જવા માટે કહેવું એ અતિશય અન્યાયી ગણાત."

૪૧. 'નિલાબતી બહેરા' ના કેસમાં આ અદાલતે સાવચેતીનો શબ્દ આપતા આ મુજબ જણાવ્યું હતું: (SCC પૃષ્ઠ ૭૬૯, ફરો ૩૫)

"અલબત્ત, અનુચ્છેદ ૩૨ અથવા ૨૨૬ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને રાહત ત્યારે જ આપવામાં આવશે જ્યારે નાગરિકના મૂળભૂત અધિકારોનું અતિક્રમણ થયું હોય તે સ્થાપિત થાય અને કેસની હકીકતો અને સંજોગોમાં અદાલત દ્વારા અન્ય કોઈ યોગ્ય નિવારણ શક્ય ન હોય. ... કાયદો વિકાસની પ્રક્રિયામાં છે અને આ પ્રક્રિયા માટે અલગ જાહેર કાયદાની પ્રક્રિયાઓ તેમજ જાહેર કાયદાના સિદ્ધાંતો વિકસાવવાની જરૂરિયાત ઊભી થાય છે. એવી પરિસ્થિતિઓની ઓળખ કરવી જરૂરી બની શકે છે કે જ્યાં અલગ કાર્યવાહી અને સિદ્ધાંતો લાગુ પડે છે અને અદાલતોએ મક્કમતાથી પરંતુ ચોક્કસ માત્રામાં સાવચેતી અને સ્વ-સંયમ સાથે કામ કરવું પડશે, રખેને અનુચ્છેદ ૩૨ અથવા ૨૨૬ હેઠળની કાર્યવાહીનો ઉપયોગ ખાનગી કાયદામાં સિવિલ દાવાના છુપા વિકલ્પ તરીકે દુરુપયોગ ન થાય."

જરૂર. 'ડી.કે. બાસુ' ના કેસમાં આ અદાલતે વારંવાર ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૨૧ ના સ્થાપિત ઉદ્દેશનના નિવારણ માટે જ વળતર આપી શકાય છે. આ અદાલતે નીચેના પાસા તરફ પણ ધ્યાન દોર્યું હતું: (SCC પૃષ્ઠ ૪૩૪, ફકરો ૩૧)

"૩૧. એક અન્ય પાસું પણ છે જે આપણી વિચારણા માંગે છે. અમે એ વાતથી વાકેફ છીએ કે ભારતમાં પોલીસે મુશ્કેલ અને નાજુક કામગીરી બજાવવાની હોય છે, ખાસ કરીને વણસતી જતી કાયદો અને વ્યવસ્થાની પરિસ્થિતિ, કોમી રમખાણો, રાજકીય અશાંતિ, વિદ્યાર્થીઓની અશાંતિ, આતંકવાદી પ્રવૃત્તિઓ અને અન્ય બાબતોની સાથે અંડરવર્લ્ડ તેમજ સશસ્ત્ર ગેંગ અને ગુનેગારોની વધતી સંખ્યાને ધ્યાનમાં લેતાં. અતિવાદીઓ, આતંકવાદીઓ, ડ્રગ્સના

વેપારીઓ, સ્મગલરો જેવા ઘણા રીઢા ગુનેગારો જેમણે સંગઠિત ગેંગ બનાવી છે, તેમણે સમાજમાં ઊંડા મૂળ જમાવ્યા છે. કેટલાક વર્ગોમાં એવું કહેવામાં આવી રહ્યું છે કે વધુ ને વધુ ઉદારીકરણ અને મૂળભૂત અધિકારોના અમલથી, પૂછપરછમાં નરમ વલણ અપનાવવાથી આવા રીઢા ગુનેગારો દ્વારા આચરવામાં આવતા ગુનાઓની શોધખોળ કરવામાં મુશ્કેલીઓ ઊભી થશે. તે વર્ગોમાં એવું અનુભવવામાં આવે છે કે જો આપણે તેમના મૂળભૂત અધિકારો અને માનવ અધિકારોના રક્ષણ પર વધુ પડતો ભાર મૂકીશું, તો આવા ગુનેગારો ગુનાહિતતાનો કોઈ તત્વ કે અંશ બહાર આવ્યા વગર છટકી જશે અને તેના પરિણામે ગુનો બિન-શિક્ષિત રહી જશે અને આખરી પૃથક્કરણમાં સમાજ ભોગ બનશે. આ ચિંતા વાસ્તવિક છે અને સમસ્યા સાચી છે. આવી પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવા માટે, ન્યાયના હેતુઓને પૂર્ણ કરવા માટે સંતુલિત અભિગમની જરૂર છે. સમાજની એવી અપેક્ષાને ધ્યાનમાં લેતાં આ બાબત વધુ મહત્વની બની જાય છે કે પોલીસે ગુનેગારો સામે કાર્યક્ષમ અને અસરકારક રીતે કામ લેવું જોઈએ અને ગુનામાં સામેલ લોકોને કાયદાના કડેડામાં લાવવા જોઈએ. જો કે, ઈલાજએ રોગ કરતાં પણ વધુ ખરાબ હોઈ શકે નહીં."

૪૩. 'શકીલા અબ્દુલ ગફાર ખાન વિરુદ્ધ વસંત રઘુનાથ ધોબળે' અને 'મુનશી સિંહ ગૌતમ વિરુદ્ધ મધ્યપ્રદેશ રાજ્ય' ના કેસમાં આ અદાલતે ગેર-વાસ્તવિક (અસત્ય) દાવાઓ સામે ચેતવણી આપી હતી: (મુનશી સિંહ ગૌતમ કેસ, SCC પૃષ્ઠ ૬૩૯, ફકરો ૯)

"૯. પરંતુ તેની સાથે જ કસ્ટોડિયલ હિંસા સામે કામ લેતી વખતે અદાલતો દ્વારા દર્શાવવામાં આવેલી ગંભીર ચિંતા અને સખત વલણનો લાભ લેવાનો પ્રયાસ કરીને, કસ્ટોડિયલ ટોર્ચરના ખોટા આક્ષેપો કરવામાં આવતા હોય તેવા

કિસ્સાઓમાં વધારો થવાનો એક અશાંતિજનક ટ્રેન્ડ જોવા મળે છે. કસ્ટોડિયલ હિંસાના આક્ષેપો સાચા છે કે પછી કસ્ટોડિયલ હિંસાના પીડિતનો બુકાનો પહેરીને અણહકનો લાભ મેળવવાના ખોટા પ્રયાસો છે તેની કાળજીપૂર્વક તપાસ કરવાની જરૂર છે."

જજ. 'ધનંજય શર્મા વિરુદ્ધ હરિયાણા રાજ્ય' ના કેસમાં આ અદાલતે વળતર આપવાનો ઈનકાર કર્યો હતો જ્યાં અરજદારે બનાવને અતિશયોક્તિપૂર્ણ દર્શાવ્યો હતો અને અસત્યનો સહારો લીધો હતો. આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું: (SCC પૃષ્ઠ ૭૮૨-૮૩, ફકરો ૫૪)

"૫૪. C.B.I. ના અહેવાલ અને C.B.I. દ્વારા નોંધવામાં આવેલા પુરાવાના અમારા પોતાના સ્વતંત્ર મૂલ્યાંકન પરથી અમે એવા નિષ્કર્ષ પર આવ્યા છીએ કે શ્રી ધનંજય શર્મા અને સુશીલ કુમારને સામાવાળા નંબર ૩ થી ૫ દ્વારા ૧૫-૧-૧૯૯૪ ના બપોરથી ૧૭-૧-૧૯૯૪ સુધી ગેરકાયદેસર રીતે અટકાયતમાં રાખવામાં આવ્યા હતા, રાજ્યને તેના અધિકારીઓના ગેરકાયદેસર કૃત્યો માટે જવાબદાર ગણવું જોઈએ અને કાયદાની કોઈ સત્તા વગર તદ્દન ગેરકાયદેસર રીતે નાગરિકોના વૈયક્તિક સ્વતંત્રતાના અપરિહાર્ય મૂળભૂત અધિકારનો ભંગ કરવા બદલ તેના અધિકારીઓ દ્વારા નાગરિકોને થયેલા નુકસાનની ભરપાઈ કરવી જોઈએ. તેથી અમે હરિયાણા રાજ્ય સરકારને ધનંજય શર્મા અને સુશીલ કુમારને વળતર આપવા નિર્દેશ કરવા પ્રેરાયા હોત પરંતુ સુશીલ કુમારે આ અદાલતમાં અસત્યનો આશરો લીધો છે અને શ્રી ધનંજય શર્માએ પણ બનાવને અતિશયોક્તિપૂર્ણ દર્શાવતા જણાવ્યું છે કે ૧૫-૧-૧૯૯૪ ના રોજ જ્યારે તેમને સુશીલ કુમાર અને શ્રી એસ.સી. પુરી, એડવોકેટ સાથે રોકવામાં આવ્યા હતા ત્યારે પોલીસ પાર્ટી સાથે સામાવાળા ૬ અને ૭ ના બે કર્મચારીઓ પણ હાજર

હતા, જે રજૂઆત C.B.I. દ્વારા સાચી જણાવાઈ નથી, તેથી તેઓ બંને સામાવાળા ૩ થી ૫ દ્વારા તેમને અટકાયતમાં રાખીને કરવામાં આવેલા અન્યાય બદલ નાણાકીય સુધારા તરીકે કોઈ વળતર મેળવવા માટે બિન-હકદાર બન્યા છે. તેથી, અમે તેમને કોઈ વળતર ચૂકવવાનો આદેશ આપતા નથી."

જપ. જે કિસ્સાઓમાં કસ્ટોડિયલ ડેથ અથવા ટોર્ચર સમાવિષ્ટ અનુચ્છેદ ૨૧ નું ઉદ્ધંધન સ્થાપિત થાય છે અથવા અખંડનીય છે તેવા કિસ્સાઓ એવા કિસ્સાઓની સરખામણીમાં અલગ ધોરણે રહે છે જ્યાં આવું ઉદ્ધંધન શંકાસ્પદ હોય અથવા સ્થાપિત ન થયું હોય. જ્યાં કસ્ટોડિયલ ટોર્ચરના કોઈ સ્વતંત્ર પુરાવા ન હોય અને જ્યાં કસ્ટોડિયલ ટોર્ચરના પરિણામે કોઈ ઈજા કે અસમર્થતા અંગેના ન તબીબી પુરાવા હોય કે ન તો કોઈ નિશાન/ડાઘ હોય, ત્યાં વળતર આપવા માટે ગુનાહિત ઇતિહાસ ધરાવતી વ્યક્તિઓ દ્વારા માનવ અધિકારના ઉદ્ધંધનના દાવાઓને દિનચર્યા મુજબ સ્વીકારવા ડહાપણભર્યા ન હોઈ શકે. તે કાં તો રાજ્ય પાસેથી નાણાં પડાવવા માટે અથવા આગળની તપાસને રોકવા માટે ખોટા દાવાઓના પૂર લાવી શકે છે. તેથી, અદાલતોએ ગેરકાયદે અટકાયત અથવા કસ્ટોડિયલ હિંસાનો ભોગ બનેલા લોકોના મૂળભૂત અધિકારોનું ઉત્સાહપૂર્વક રક્ષણ કરતી વખતે, સમાજના હિતમાં અને પોલીસ પોતાની ફરજો નરભયતાથી અને અસરકારક રીતે બજાવી શકે તે માટે ખોટા, પ્રેરિત અને ક્ષુદ્રક દાવાઓ સામે પણ રક્ષણ પૂરું પાડવું જોઈએ. કસ્ટોડિયલ ટોર્ચર અસામાન્ય નથી, પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે દરેક ધરપકડ અને અટકાયત કસ્ટોડિયલ ટોર્ચર તરફ દોરી જતી નથી.

જડ. જે કિસ્સાઓમાં કસ્ટોડિયલ ડેથ અથવા કસ્ટોડિયલ ટોર્ચર અથવા અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ બાંધધરી આપેલા અધિકારોના અન્ય ઉદ્ધંધન સ્થાપિત થાય

છે, અદાલતો અનુચ્છેદ ૩૨ અથવા ૨૨૬ હેઠળની કાર્યવાહીમાં વળતર આપી શકે છે. જો કે, વળતર આપતા પહેલા, અદાલતે પોતાની જાતને નીચેના પ્રશ્નો પૂછવા પડશે: (a) શું અનુચ્છેદ ૨૧ નું ઉલ્લંઘન સ્પષ્ટ અને અખંડનીય છે, (b) શું ઉલ્લંઘન ઘોર છે અને અદાલતના વિવેકને આંચકો આપે તેટલી તીવ્રતાનું છે, (c) શું કથિત કસ્ટોડિયલ ટોર્ચરના પરિણામે મૃત્યુ થયું છે અથવા શું કસ્ટોડિયલ ટોર્ચરને તબીબી અહેવાલ અથવા દ્રશ્યમાન નિશાનો કે ડાઘ અથવા અસમર્થતા દ્વારા સમર્થન મળે છે. જ્યાં કોઈ વ્યક્તિના પોતાના નિવેદન સિવાય કસ્ટોડિયલ ટોર્ચરનો કોઈ પુરાવો ન હોય, અને જ્યાં આવા આક્ષેપને કોઈ તબીબી અહેવાલ કે અન્ય પોષક પુરાવા દ્વારા સમર્થન ન મળતું હોય, અથવા જ્યાં આક્ષેપો સંપૂર્ણ કે અંશતઃ ખોટા અથવા અતિશયોક્તિપૂર્ણ હોવાના સ્પષ્ટ સંકેતો હોય, ત્યાં અદાલતો અનુચ્છેદ ૩૨ અથવા ૨૨૬ હેઠળ જાહેર કાયદાના ઉપાય તરીકે વળતર ન આપી શકે, પરંતુ પીડિત પક્ષને યોગ્ય સિવિલ/ફોજદારી કાર્યવાહી દ્વારા પરંપરાગત ઉપાયો તરફ વાળી શકે છે.

૪૭. જો કે, અમારો કહેવાનો અર્થ એવો ન સમજવો જોઈએ કે જ્યાં કોઈ તબીબી અહેવાલ અથવા દ્રશ્યમાન નિશાનો કે સ્વતંત્ર પુરાવા ન હોય ત્યાં હેરાનગતિ અને કસ્ટોડિયલ હિંસા ગંભીર અથવા વિચારણા કરવા યોગ્ય નથી. અમે એ વાતથી વાકેફ છીએ કે હેરાનગતિ અથવા કસ્ટોડિયલ હિંસાને હંમેશા તબીબી અહેવાલ અથવા સ્વતંત્ર પુરાવા દ્વારા સમર્થન આપી શકાતું નથી અથવા નિશાનો કે ડાઘ દ્વારા સાબિત કરી શકાતું નથી. દરેક ગેરકાયદે અટકાયત, પછી ભલે તેનો સમયગાળો ગમે તેટલો હોય, અને દરેક કસ્ટોડિયલ હિંસા, પછી ભલે તેની ડિગ્રી કે તીવ્રતા ગમે તેટલી હોય, તે સંપૂર્ણપણે નિંદનીય છે અને આપોઆપ કાર્યવાહી કરવા યોગ્ય છે. આવા ઉલ્લંઘન માટેનો ઉપાય સિવિલ લો અને ક્રિમિનલ લો માં ઉપલબ્ધ છે. જાહેર કાયદાનો ઉપાય વધારામાં ઉપલબ્ધ બને છે જ્યાં અગાઉના

ફકરામાં દર્શાવેલ શરતો સંતોષાય છે. અમે એ પણ નોંધી શકીએ છીએ કે આ અદાલતે આવી બાબતને લગતી ફોજદારી કાર્યવાહીમાં જરૂરી પુરાવાની માત્રાને હળવી કરી છે. 'મધ્યપ્રદેશ રાજ્ય વિરુદ્ધ શ્યામસુંદર ત્રિવેદી' ના કેસમાં, જે 'અબ્દુલ ગફાર ખાન' અને 'મુનશી સિંહ ગૌતમ' માં પુનરાવર્તિત કરાયું હતું, આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું: (SCC પૃષ્ઠ ૨૭૨-૭૩, ફકરા ૧૬-૧૭) "પોલીસ ટોર્યર અથવા કસ્ટોડિયલ ડેથના કિસ્સામાં, પોલીસ કર્મચારીઓની સંડોવણીના સીધા આંખે જોયેલા પુરાવા ભાગ્યે જ ઉપલબ્ધ થાય છે, ભાઈચારાના સંબંધોથી બંધાયેલા હોવાના કારણે, એ અજાણ નથી કે પોલીસ કર્મચારીઓ મૌન રહેવાનું પસંદ કરે છે અને ઘણીવાર પોતાના સહકર્મીઓને બચાવવા માટે સત્યને પણ મરોડે છે,...."

"... વ્યાવહારિક વાસ્તવિકતાઓ, પરિસ્થિતિઓ અને આપેલા કેસના વિશિષ્ટ સંજોગોને નજરઅંદાજ કરીને પ્રોસિક્યુશન દ્વારા દરેક વાજબી શંકાથી પર પુરાવા સાબિત કરવાનો અતિશયોક્તિપૂર્ણ આગ્રહ, ..., ઘણીવાર ન્યાયના પરાભવમાં પરિણમે છે અને ન્યાય વિતરણ વ્યવસ્થાને શંકાસ્પદ બનાવે છે. અંતિમ પૃથક્કરણમાં સમાજ ભોગ બને છે અને ગુનેગારને પ્રોત્સાહન મળે છે. પોલીસ કસ્ટડીમાં થતી યાતનાઓ, જે તાજેતરમાં વધી રહી છે, તેને અદાલતોના આ પ્રકારના અવાસ્તવિક અભિગમથી પ્રોત્સાહન મળે છે કારણ કે તે પોલીસના મનમાં એ વિશ્વાસને દ્રઢ કરે છે કે જે લોકઅપમાં કોઈ એકાદ કેદી મૃત્યુ પામે તો તેમને કોઈ નુકસાન નહીં થાય, કારણ કે તેમને યાતના સાથે સીધી રીતે સાંકળવા માટે પ્રોસિક્યુશન પાસે ભાગ્યે જ કોઈ પુરાવા ઉપલબ્ધ હશે."

પ૦. આ કેસમાં, કસ્ટોડિયલ ટોર્યર અંગેના કોઈ સ્પષ્ટ કે અખંડનીય પુરાવા નથી, કે નથી કોઈ ઈજા અથવા અસમર્થતા અંગેનો તબીબી અહેવાલ. અરજદાર

અને તેમના સંબંધીઓની ફરિયાદ અલગ-અલગ સમયે અલગ-અલગ પોલીસ સ્ટેશનોમાં વિવિધ અધિકારીઓ સામે છે. વધુ મહત્વનું એ છે કે, કેટલાક આક્ષેપો અતિશયોક્તિપૂર્ણ અને ખોટા સાબિત થયા છે. તેથી, અમે આ કેસને વળતર આપવા માટે યોગ્ય કેસ ગણતા નથી. આવા કેસમાં આપવી જોઈએ તેવી તમામ રાહતો, CBI તપાસનો આદેશ આપીને અને નામાંકિત પોલીસ અધિકારીઓ સામે કેસ ચલાવવામાં આવે તે સુનિશ્ચિત કરીને અગાઉથી જ આપી દેવામાં આવી છે. કાયદાએ તેનો પોતાનો માર્ગ અપનાવવો પડશે.

૫૧. જો આરોપો સાબિત થાય તો, કોઈપણ અધિકારી સામે બાકી રહેલી કાર્યવાહીમાં ટોર્ટ (અપકૃત્ય) હેઠળની કાર્યવાહીમાં કોઈપણ સિવિલ કોર્ટ દ્વારા વળતર આપવાના અથવા CrPC ની કલમ ૩૫૭ હેઠળ ફોજદારી અદાલત દ્વારા વળતર આપવાના માર્ગમાં આ હુકમ બાધા બનશે નહીં. સદર અવલોકનો સાથે, અમે આ અરજીનો નિકાલ કરીએ છીએ, કારણ કે કોઈ વધુ રાહત/નિર્દેશો જરૂરી નથી."

૧૨. 'સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન વિરુદ્ધ જૈનુદ્દીન શેખ', (૨૦૧૬) ૧ SCC ૫૧૪માં રિપોર્ટ થયેલ કેસમાં, રાજસ્થાન રાજ્યએ વિદ્વાન સ્પેશિયલ જજ દ્વારા આપવામાં આવેલા હુકમને પડકાર્યો હતો, જેમાં નાર્કોટિક ડ્રગ્સ એન્ડ સાયકોટ્રોપિક સબસ્ટન્સ એક્ટ, ૧૯૮૫ ની જોગવાઈઓ હેઠળના ગુનાઓ માટે આરોપી તરીકે આરોપી કરાયેલા પ્રત્યેક સામાવાળાને રૂ. ૧,૫૦,૦૦૦/- નું વળતર એવા આધારે મંજૂર કરવામાં આવ્યું હતું કે ફોરેન્સિક સાયન્સ લેબોરેટરી (FSL) માંથી અહેવાલ મેળવવામાં વિલંબ થયો હતો અને અહેવાલ દર્શાવે છે કે જમ કરાયેલી વસ્તુઓમાં કોઈ બિન-કાયદેસર પદાર્થ ન હતો, અને તેથી આરોપીએ ગેરકાયદે કસ્ટડી ભોગવવી પડી હતી. રાજસ્થાન રાજ્ય દ્વારા કરવામાં

આવેલા આવા પડકારની તપાસ કરતા, નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતે ફકરા નંબર ૭ થી ૧૪ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું અને અવલોકન કર્યું છે:

"૭. અમે રાજસ્થાન રાજ્યના વિદ્વાન એડિશનલ એડવોકેટ જનરલ શ્રી એસ.એસ. શમશેરીને સાંભળ્યા છે. નોટિસ છતાં સામાવાળાઓ વતી કોઈ ઉપસ્થિત રહ્યું નથી.

૮. સંહિતાની કલમ ૨૫૦ મેજિસ્ટ્રેટને કેટલીક શરતો સંતોષાયા બાદ વળતર આપવાની સત્તા આપે છે. આ જોગવાઈમાં એક પ્રક્રિયા દાખલ કરવામાં આવી છે. કેટલાક એવા કિસ્સાઓ છે કે જેમાં વિદ્વાન સેશન્સ જજ વળતર મંજૂર કરી શકે છે. આ સંદર્ભમાં આપણે 'દોલત રામ વિરુદ્ધ હરિયાણા રાજ્ય' ના નિર્ણયનો લાભદાયી સંદર્ભ આપી શકીએ છીએ. તેમાં અપીલકર્તાને વિદ્વાન એડિશનલ સેશન્સ જજ દ્વારા આર્મ્સ એક્ટ, ૧૯૫૯ ની કલમ ૨૫ સાથે ટાડા (TADA) ની કલમ ૬(૧) હેઠળ દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો હતો. આરોપી દ્વારા લેવાયેલો બચાવ એવો હતો કે ગામના એક હંસરાજ લંબરદારના કહેવાથી તેને ખોટી રીતે ફસાવવામાં આવ્યો હતો. તેણે પોતાના બચાવમાં ચાર સાક્ષીઓની તપાસ કરી હતી. તેને ટાડાની કલમ ૬ હેઠળ મુક્ત કરવામાં આવ્યો હતો પરંતુ આર્મ્સ એક્ટની કલમ ૨૫ હેઠળ દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો હતો. રેકૉર્ડ પરના પુરાવાનું પૃથક્કરણ કરીને અને બચાવ પક્ષની રજૂઆતને ધ્યાનમાં લઈને, અદાલતે દોષસહિતના ચુકાદાને ફગાવી દીધો હતો અને એમ કરતી વખતે, આ અદાલતે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે: (SCC પૃષ્ઠ ૭૧૩, ફકરો ૩)

"૩. એ કમનસીબી છે કે પોલીસ અધિકારીઓ, એટલે કે હેડ કોન્સ્ટેબલ રણધીર ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નંબર ૨ અને તત્કાલીન હેડ કોન્સ્ટેબલ જય

દયાલ ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી નંબર ૩ એ પોતાના જાણીતા કારણોસર અપીલકર્તા પર ખોટો કેસ ઊભો કર્યો હતો, જે ખૂબ જ ગંભીર બાબત છે. આપણને જણાવવામાં આવ્યું છે કે આ કેસના સંબંધમાં અપીલકર્તા થોડા દિવસો કસ્ટડીમાં હતો. તેથી અમે સામાવાળા-રાજ્યને બે મહિનાની અંદર અપીલકર્તાને વળતર તરીકે રૂ. ૫,૦૦૦ ની રકમ ચૂકવવાનો નિર્દેશ આપીએ છીએ. જો કે, સામાવાળા રાજ્ય આ રકમ પોલીસ અધિકારીઓ રણધીર ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નંબર ૨ અને જય દયાલ ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી નંબર ૩ (પ્રત્યેક પાસેથી રૂ. ૨,૫૦૦) પાસેથી વસૂલ કરી શકે છે, જેઓ અપીલકર્તાને ખોટી રીતે ફસાવવા માટે જવાબદાર છે."

૯. 'મોહમ્મદ ઝાહિદ વિરુદ્ધ દિલ્લી સરકાર' ના કેસમાં, અપીલકર્તાએ ટાડાની કલમ ૧૯ હેઠળ અપીલ કરી હતી. નિયુક્ત અદાલતે તેને ગુનેગાર ઠેરવ્યો હતો અને ટાડાની કલમ ૫ હેઠળના ગુના માટે દોષિત ઠેરવીને પાંચ વર્ષની સખત કેદ અને રૂ. ૧,૦૦૦ નો દંડ અને દંડ ન ભરે તો વધુ બે મહિનાની સખત કેદની સજા ફટકારી હતી. અદાલતે અપીલ મંજૂર કરી નિર્દોષ છુટકારાનો આદેશ આપ્યો હતો. પૃથક્કરણ દરમિયાન, અદાલતે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે કેટલાક દસ્તાવેજોમાં હેરાફેરી કરવામાં આવી હતી, કેટલાક સાક્ષીઓની જુબાની તદ્દન ખોટી હતી અને ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી નંબર ૫ અને ૬ તથા અન્ય પોલીસ કર્મચારીઓની સાજીશના કારણે અપીલકર્તાને લાંબા સમય સુધી ગેરકાયદેસર કેદનો ભોગ બનાવાયો હતો અને તે મુજબ વળતર તરીકે રૂ. ૫૦,૦૦૦ ચૂકવવાનો આદેશ આપ્યો હતો.

૧૦. આ સંદર્ભમાં અન્ય કેટલાક નિર્ણયોનો સંદર્ભ આપવો યોગ્ય રહેશે. 'સ્ટેટ વિરુદ્ધ એન.એમ.ટી. જોય ઇમેક્સ્યુલેટ' માં, ત્રણ-ન્યાયાધીશોની બેંચ મદ્રાસ

હાઈકોર્ટના વિદ્વાન સિંગલ જજ દ્વારા ક્રિમિનલ રિવિઝનમાં પસાર કરાયેલા ચુકાદા અને હુકમ સાથે વ્યવહાર કરી રહી હતી જે મંજૂર કરવામાં આવ્યો હતો અને રિવિઝનનો કેટલાક નિર્દેશો સાથે નિકાલ કરાયો હતો. હાઈકોર્ટે સોગંદનામાના આધારે રૂ. ૧ લાખનું વળતર આપ્યું હતું. વિદ્વાન ચીફ જસ્ટિસ અને પોતાના વતી બોલતા જી.પી. માથુર, ન્યાયમૂર્તિ એ હાઈકોર્ટના હુકમને રદ કર્યા પછી અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે: (SCC પૃષ્ઠ ૭૪૨, ફકરો ૧૮)

"૧૮. હાઈકોર્ટે આરોપીને એવા આધારે વળતર તરીકે રૂ. ૧ લાખ પણ આપ્યા છે કે તેને પોલીસ સ્ટેશનમાં ગેરકાયદેસર રીતે અટકાયતમાં રાખવામાં આવી હતી અને પોલીસ કર્મચારીઓએ છેડતી, અશ્લીલ વર્તન વગેરે કૃત્યો કર્યા હતા. એ નોંધવું મહત્વપૂર્ણ છે કે તપાસ પછી, પોલીસે આરોપી જોય ઇમેક્સ્યુલેટ સામે ચાર્જશીટ રજૂ કરી છે. તેની જામીન અરજી વિદ્વાન સેશન્સ જજ દ્વારા અને ત્યારબાદ રિવિઝનના નિર્ણય પહેલાં ૧૮-૧-૨૦૦૨ ના રોજ હાઈકોર્ટ દ્વારા ફગાવી દેવામાં આવી હતી. કેસની સુનાવણી શરૂ થાય તે પહેલાં જ હત્યા જેવા ગંભીર ગુના માટે કાર્યવાહીનો સામનો કરી રહેલી વ્યક્તિને વળતર આપવા માટે તદ્દન કોઈ ઔચિત્ય નથી. તેથી, આ નિર્દેશ રદ કરવાને પાત્ર છે."

૧૧. ડો. એ.આર. લક્ષ્મણન, ન્યાયમૂર્તિ એ તેમના સહમતીપૂર્ણ અભિપ્રાયમાં નિર્ધારિત કર્યું હતું: (એન.એમ.ટી. જોય ઇમેક્સ્યુલેટ કેસ, SCC પૃષ્ઠ ૭૪૪, ફકરો ૨૫)

"૨૫. સૌથી વધીને, વિદ્વાન જજે પોલીસ કર્મચારીઓએ અશ્લીલ કૃત્યો કર્યા હોવાના આધારે રૂ. ૧ લાખનું વળતર આપીને ગંભીર ભૂલ કરી છે. વિદ્વાન જજે આ નિષ્કર્ષ પર આવવા માટે માત્ર કેસમાં ફાઈલ કરેલા સોગંદનામાના આધારે અને એવી ધારણાના આધારે આધાર રાખ્યો છે કે સામાવાળા આ બનાવમાં

સામેલ ન હતા જે બાબતમાં વિદ્વાન જજ દ્વારા આદેશિત આગળની તપાસને બંધ કરી દેશે. કેસ ચાલુ થાય તે પહેલાં જ હત્યા જેવા ગંભીર ગુનાનો સામનો કરી રહેલી વ્યક્તિને વળતર આપવાનું કોઈ ઔચિત્ય નથી."

૧૨. આ સંદર્ભમાં, આપણે 'હરદીપ સિંહ વિરુદ્ધ મધ્યપ્રદેશ રાજ્ય' ના કેસમાં બે-ન્યાયાધીશોની બેંચના નિર્ણયનો ઉપયોગી સંદર્ભ આપી શકીએ છીએ. સદર કેસમાં, અપીલકર્તા કોચિંગ સેન્ટર ચલાવવામાં રોકાયેલો હતો જ્યાં વિદ્યાર્થીઓને વિવિધ વ્યાવસાયિક અભ્યાસક્રમો માટેની પ્રવેશ પરીક્ષાઓની તૈયારી કરવા માટે ટ્યુશન આપવામાં આવતું હતું. અપીલકર્તાની ધરપકડ કરવામાં આવી હતી અને આઈપીસીની કલમ ૪૨૦ સાથે વાંચતા કલમ ૩૪ અને અન્ય કલમો હેઠળ કેસ દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો. તેને હાથકડી પહેરાવીને પોલીસ સ્ટેશને લાવવામાં આવ્યો હતો અને હાથકડીમાં તેના ફોટોગ્રાફ્સ સ્થાનિક વર્તમાનપત્રોમાં પ્રકાશિત થયા હતા. કેસની સુનાવણી વર્ષો સુધી ચાલી અને અંતે ૧૨ વર્ષ પછી તેને નિર્દોષ છોડી મુકાયો. ત્યારબાદ તેણે મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ ફરિયાદ નોંધાવી જે મંજૂરીના અભાવે ફગાવી દેવામાં આવી. હાઈકોર્ટ સમક્ષ જતાં હાઈકોર્ટે ઠરાવ્યું કે ફરિયાદ ટકે તેમ નથી અને તેને શરૂઆતમાં જ ફગાવી દીધી. ત્યારબાદ, પીડિત કલેક્ટર અને અન્ય સરકારી સેવકો સામે કેસ ચલાવવા માટે સીઆરપીસીની કલમ ૧૮૭ હેઠળ મંજૂરી મેળવવા સરકાર પાસે ગયો જેનો ઇનકાર કરવામાં આવ્યો. આ ઇનકારના હુકમને ડબલ્યુ.પી. નંબર ૪૭૭૭/૨૦૦૭ માં પડકારવામાં આવ્યો. રિટ અરજી હાઈકોર્ટ દ્વારા ફગાવી દેવામાં આવી હતી. આંતરિક-અદાલતી અપીલ કરતાં, ડિવિઝન બેંચે પણ તે ફગાવી દીધી હતી.

૧૩. જણાવવું જરૂરી છે કે, નિર્દોષ છુટકારા પછી, અપીલકર્તાએ ૨૦૦૪ ની રિટ અરજી નંબર ૪૩૬૮ દાખલ કરીને અન્ય બાબતોની સાથે એવી રજૂઆત કરી હતી

કે તેને પોલીસ સ્ટેશને લઈ જવામાં આવ્યો હતો અને કોઈ માન્ય કારણ વગર રાત્રે પોલીસે હાથકડી પહેરાવીને કસ્ટડીમાં રાખ્યો હતો અને દૈનિક સમાચારપત્રોમાં હાથકડીમાં તેના ફોટોગ્રાફ્સ પ્રકાશિત થયા હતા જેના પરિણામે તેની મોટી બહેન, જે તેને પુત્રની જેમ પ્રેમ કરતી હતી, આઘાતથી મૃત્યુ પામી હતી. એવું પણ વિવાદિત કરાયું હતું કે પ્રોસિક્યુશન શરૂઆતથી જ જાણતું હતું કે તેની સામે નોંધાયેલા કેસો ખોટા હતા અને તેણે કેસના અંતમાં હેતુપૂર્વક વિલંબ કર્યો હતો જેનાથી તેના ગૌરવ અને પ્રતિષ્ઠાને મોટું નુકસાન થયું હતું અને સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ બાંધધરી આપેલી ઝડપી સુનાવણીના તેના મૂળભૂત અધિકારનો ભંગ થયો હતો. હાઈકોર્ટના વિદ્વાન સિંગલ જજે અપીલકર્તા સામેના ફોજદારી કેસના અંતમાં થયેલા વિલંબ માટે વળતર આપવાના સીમિત પ્રશ્ન પર રિટ અરજી ગ્રાહ્ય રાખી હતી. આ બાબતની આખરી સુનાવણી કરનાર અન્ય સિંગલ જજે અભિપ્રાય આપ્યો કે વળતર માટે કોઈ કેસ બનતો નથી. આંતરિક-અદાલતી અપીલમાં, ડિવિઝન બેંચે તે હુકમ ઉથલાવી દીધો અને રૂ. ૭૦,૦૦૦ નું વળતર મંજૂર કર્યું જે આ અદાલત દ્વારા વધારીને રૂ. ૨ લાખ કરવામાં આવ્યું હતું. ડિવિઝન બેંચ દ્વારા કરવામાં આવેલું પૃથક્કરણ જેને આ અદાલત દ્વારા મંજૂર કરવામાં આવ્યું છે તે નીચે મુજબ છે: (હરદીપ સિંહ કેસ, SCC પૃષ્ઠ ૭૫૨, ફકરો ૧૩)

"૧૩. ડિવિઝન બેંચે વધુમાં ઠરાવ્યું કે અપીલકર્તાને હાથકડી પહેરાવવાનું કોઈ વાજબી કારણ ન હતું. તેને હાથકડી પહેરાવવી એ ઔચિત્ય વિનાનું હતું અને તેણે માત્ર માનવ તરીકેના તેના ગૌરવને જ પ્રતિકૂળ અસર કરી ન હતી પરંતુ કડ્ડા અને દુઃખદ પરિણામો પણ આપ્યા હતા."

અને વળતરમાં વધારો કરતી વખતે, અદાલતે ઠરાવ્યું કે: (હરદીપ સિંહ કેસ,

SCC પૃષ્ઠ ૭૫૨, ફકરો ૧૭)

"૧૭. અમે જણાવીએ છીએ કે ડિવિઝન બેંચ દ્વારા આપેલા તારણોના પ્રકાશમાં, રૂ. ૭૦,૦૦૦ નું વળતર ખૂબ નાનું હતું અને અપીલકર્તા દ્વારા ભોગવવામાં આવેલી યાતનાઓ અને અપમાન પ્રત્યે ન્યાય કરતું ન હતું."

૧૪. કાયદાની ઉપરોક્ત સ્પષ્ટતાને ધ્યાનમાં રાખીને, વર્તમાન કેસની હકીકતોનું મૂલ્યાંકન કરવું જરૂરી છે. વિદ્વાન ટ્રાયલ જજના ચુકાદાની બારીકાઈથી તપાસ કરતા, એ સ્પષ્ટ થાય છે કે તેઓ મૂળભૂત રીતે ત્રણ પરિબલોથી દોરાયા છે, નામે, આ અદાલત દ્વારા આદેશો આપવામાં આવ્યા હોવા છતાં રાજ્ય સરકારે ફોરેન્સિક સાયન્સ લેબોરેટરીઝ સ્થાપી નથી; જમ કરાયેલી વસ્તુઓનું પરીક્ષણ કરવામાં વિલંબ થયો છે; અને જમ કરનાર અધિકારીએ પોતાના અનુભવ અને કુશળતાનો ઉપયોગ કરીને જાતે ચકાસણી કરી ન હતી કે જમ કરાયેલ વસ્તુ અફીણ હતી. જ્યાં સુધી પહેલા પાસાનો સંબંધ છે, તે તદ્દન અલગ બાબત છે. જ્યાં સુધી વિલંબનો પ્રશ્ન છે તે નિર્દોષ છુટકારાના તર્કનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે. એ નોંધવું યોગ્ય છે કે પેટ્રોલીંગ કરતી વખતે પોલીસે આરોપીઓને જોયા હતા અને તે સમયે તેમનું વર્તન શંકાસ્પદ હતું. જમ કરનાર અધિકારી તરફથી કોઈ ક્ષતિ રહી ગઈ હોય તેવું દર્શાવવા માટે રેકૉર્ડ પર કંઈ નથી. પ્રોસિક્યુશને તેમને ખોટી રીતે ફસાવ્યા હતા તે દર્શાવવા માટે પુરાવા તરીકે કંઈ લાવવામાં આવ્યું નથી. કોઈ દ્વેષ હતો તેવું દૂર-દૂર સુધી સૂચવવા માટે કંઈ નથી. હાઈકોર્ટે, જેમ કે નોંધવામાં આવ્યું છે, આ પ્રકારના કેસમાં આરોપીઓને વળતર આપવાની વિભાવના પર પોતાનું મગજ દોડાવ્યું નથી. પ્રોસિક્યુશને જાણીજોઈને આરોપીઓને ફસાવ્યા છે તે દર્શાવવા માટે કોઈ સામગ્રી નથી. હરદીપ સિંહના કેસમાં દર્શાવવામાં આવેલી પરિસ્થિતિ જેવો કોઈ દ્વેષ કે અપ્રામાણિકતા નથી. આમ, વિદ્વાન ટ્રાયલ જજ

દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલો વ્યુ તદ્દન અસમર્થનીય છે અને હાઈકોર્ટ દ્વારા તેની પુષ્ટિ તદ્દન અટકાવી શકાય તેવી નથી.

૧૩. આમ, નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યા મુજબ, સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળના મૂળભૂત અધિકારોના ઉલ્લંઘન માટે ખોટો અભિયોગ ચલાવવા માટે પોલીસની અપ્રામાણિક કાર્યવાહીના કારણે અથવા પોલીસ કસ્ટડીમાં પોલીસ દ્વારા કરાયેલા અપમાન, યાતના અથવા નાગરિકના કસ્ટોડિયલ કેથના કારણે જાહેર કાયદાના ઉપાય હેઠળ વળતર આપી શકાય છે. આપેલા કેસમાં નિર્દોષ છુટકારાનો હુકમ આપતી વખતે, અદાલત એવું નોંધી શકે છે કે આરોપીએ તેના મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન ભોગવવું પડ્યું છે કારણ કે પોલીસે તેને ફોજદારી કેસમાં ખોટી રીતે સાંકળ્યો હતો અથવા આરોપીએ પોલીસ કસ્ટડીમાં અપમાન, હેરાનગતિ કે યાતના ભોગવવી પડી હતી.

૧૪. અરજદારનો કેસ એવો છે કે તેમણે રાજકીય વૈમનસ્યના ભાગરૂપે ગુનાઓમાં ખોટી રીતે ફસાવવામાં આવ્યા હોવાનો નિર્દેશ કરીને રાજ્ય સરકારના વિવિધ સત્તાવાળાઓને રજૂઆતો કરી હતી. જો કે, હકીકત એ રહે છે કે અરજદાર અને અન્ય ત્રણ આરોપીઓ સામે નોંધાયેલી એફ.આઈ.આર. ના સંબંધમાં તપાસ પૂર્ણ થતાં, ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવી હતી અને અરજદાર પર અન્ય આરોપીઓ સાથે કેસ ચલાવવામાં આવ્યો હતો. કેસની સુનાવણીમાં, પુરાવાના મૂલ્યાંકન પર, વિદ્વાન એડિશનલ સેશન્સ જજની અદાલતે સેશન્સ કેસ નંબર ૨૭/૧૯૯૧ માં તારીખ ૧૭.૦૫.૧૯૯૬ ના હુકમથી અરજદાર અને અન્ય આરોપીઓને શંકાનો લાભ આપીને મુક્ત કર્યા હતા.

૧૫. અરજદાર તરફથી ઉપસ્થિત વિદ્વાન એડવોકેટ શ્રી એસ.કે. પટેલે, જોકે, રજૂઆત કરી હતી કે અરજદાર અને અન્ય આરોપીઓને શંકાનો લાભ એટલા માટે આપવામાં આવ્યો ન હતો કે પ્રોસિક્યુશન અરજદાર અને અન્ય આરોપીઓ સામે વાજબી શંકાથી પર કેસ સાબિત કરી શક્યું ન હતું, પરંતુ એવું તારણ નોંધીને કે સાક્ષીઓએ અરજદાર અને

અન્ય આરોપીઓને કથિત ગુનાઓમાં ખોટી રીતે સાંકળવા માટે પુરાવાઓને મરોડ્યા હતા અને ગંભીર ગુનો કરવાનો અરજદાર અને અન્ય આરોપીઓનો કોઈ ઈરાદો હોવા અંગે કોઈ પુરાવા ન હોવા છતાં, પોલીસે કલમ ૩૦૭ ઉમેરીને કથિત ગુનાને ગંભીરતાનો રંગ આપ્યો હતો અને અરજદારને સદર ગુનામાં ખોટી રીતે ફસાવ્યા હતા.

૧૬. અદાલતે નિર્દોષ છુટકારાનો ચુકાદો અને હુકમ વાંચીને જોયું કે, અત્યાચાર નિવારણ અધિનિયમ હેઠળ ચાર્જ કરાયેલા ગુનાઓ અંગે, ટ્રાયલ કોર્ટે હુકમમાં અવલોકન કર્યું છે કે ફરિયાદીની જુબાની પર વિશ્વાસ કરી શકાય તેમ નથી કારણ કે તેને ફરિયાદ પરથી સમર્થન મળતું નથી અને ગણતરીપૂર્વકના પ્રયાસો દ્વારા, ફરિયાદીએ અદાલતમાં પ્રથમ વખત નવા પુરાવા લાવવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો. અન્ય ગુનાઓ અંગે, ટ્રાયલ કોર્ટે નોંધ્યું છે કે અરજદાર દ્વારા છરીથી ઘા મારવાની વાર્તા ઉપજાવી કાઢવામાં આવી હતી કારણ કે ડૉક્ટર પાસેથી સારવાર લીધા પછી, ફરિયાદ આપવાની રીત આયોજનબદ્ધ જણાઈ હતી. એવું પણ અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે જો કે એક સાક્ષી ધનગોવિંદ પાસે કથિત બનાવના સંબંધમાં સાચી માહિતી હોવાનું જણાયું હતું, પરંતુ તેને પોલીસ તપાસથી અને ટ્રાયલથી પણ દૂર રાખવામાં આવ્યો હતો અને આવી અપ્રામાણિક પોલીસ તપાસના કારણે જ આરોપીઓ નિર્દોષ છુટકારા માટે હકદાર બન્યા હતા. પ્રોસિક્યુશનના સાક્ષીઓની જુબાનીનું મૂલ્યાંકન કર્યા પછી અને પુરાવામાં રહેલા વિરોધાભાષોને ધ્યાનમાં લીધા પછી, ટ્રાયલ કોર્ટે વાજબી શંકા નોંધી છે કે કોઈ અજ્ઞાત કારણોસર, સાક્ષીઓ દ્વારા બનાવોના બનવામાં મનસ્વી ફેરફારો કરીને આરોપીઓને ગુનાઓમાં ફસાવવામાં આવ્યા છે અને તેથી, આરોપીઓ સામેનો કોઈ પણ આક્ષેપ વાજબી શંકાથી પર સાબિત થતો નથી. પુરાવાના આવા પરીક્ષણ પર, આરોપીઓને શંકાનો લાભ આપીને નિર્દોષ છોડી મુકવામાં આવે છે.

૧૭. આ એવો કેસ નથી કે જેમાં અરજદારે પોલીસ કસ્ટડીમાં પોલીસ દ્વારા કોઈ ચાતના,

હેરાનગતિ, અપમાન અથવા કોઈ ખરાબ વર્તણૂકનો આક્ષેપ કર્યો હોય. અરજદાર દ્વારા રાજ્ય સરકારના ઉચ્ચ અધિકારીઓને તેમજ આ અદાલતને કરવામાં આવેલી રજૂઆતો પરથી પણ એવું જણાતું નથી કે અરજદારે ક્યારેય એવો આક્ષેપ કર્યો હોય કે તેમને પોલીસ કસ્ટડીમાં ગેરકાયદેસર રીતે અટકાયતમાં રાખવામાં આવ્યા હતા અથવા પોલીસ દ્વારા તેમની સાથે કોઈ અમાનવીય વર્તન કરવામાં આવ્યું હતું. જો કે અરજદારે તેમની રજૂઆતોમાં એવી ફરિયાદ કરી છે કે રાજકીય વૈમનસ્યના કારણે તેમની અને તેમના પરિવારના સભ્યો સામે ખોટી ફરિયાદ નોંધાવવામાં આવી હતી અને જો તેમની માંગણી મુજબ યોગ્ય તપાસ કરવામાં આવી હોત, તો જાણી શકાયું હોત કે તેમની અને તેમના પરિવારના સભ્યો સામે ખોટી ફરિયાદ નોંધાવવામાં આવી હતી, પરંતુ તપાસનું પરિણામ શું આવ્યું હોત તે આ તબક્કે વિચારણાનો વિષય નથી. જો કે, એનેક્સર-A પરની અરજદારની રજૂઆતમાં જણાવ્યા મુજબ, સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા અરજદારની ધરપકડના દસ દિવસ પછી પોતાના ગામથી ૧૦ કિમી દૂર રહેવાની શરતે જામીન પર મુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા. અદાલત માને છે કે ટ્રાયલ કોર્ટે નિર્દોષ છુટકારાના હુકમમાં ક્યાંય એવું અવલોકન કર્યું નથી કે પોલીસે અરજદારને ગેરકાયદે કસ્ટડીમાં રાખીને અથવા કાયદાના ધોરણો દ્વારા મંજૂર ન હોય તેવી કોઈપણ રીતે તેમને યાતના આપીને કે અપમાનિત કરીને અરજદારના મૂળભૂત અધિકારોનો ભંગ કર્યો હોય. તેથી, જ્યારે અરજદારે પોલીસના હાથે કસ્ટોડિયલ ટોર્ચર, અપમાન અથવા તેમના મૂળભૂત અધિકારોનું કોઈ ઉદ્ધંધન ભોગવ્યું નથી અને જ્યારે પુરાવાના મૂલ્યાંકન પર, ટ્રાયલ કોર્ટે અરજદાર અને અન્ય આરોપીઓને શંકાનો લાભ આપીને નિર્દોષ છોડી મૂક્યા છે, ત્યારે ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને જાહેર કાયદાના ઉપાય દ્વારા રાજ્યને અરજદારને વળતર ચૂકવવા માટે જવાબદાર ઠેરવી શકાય નહીં.

૧૮. તેથી, આ અરજી ફગાવી દેવામાં આવે છે. તે મુજબ તે ફગાવવામાં આવે છે. રુલ ડિસ્ચાર્જ કરવામાં આવે છે.

(સી.એલ.સોની, ન્યાયમૂર્તિ)

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.